

MÜASİR İQTİSADI ŞƏRAİTDƏ ÜMUMLOGİSTİK PROBLEMLƏR

¹Könül Rasim qızı Həsənova, ²Şakir Hüseynqulu oğlu Əliyev

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

k-qasanova@mail.ru

Xülasə. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə logistikanın inkişaf etdirilməsi probleminə artan maraqlar hər şeydən əvvəl tarixi baxımdan iqtisadi xarakterə malik səbəb-lərlə əlaqədardır. İstehsalın həcmnin artdığı, ölkədaxili və beynəlxalq əlaqələrin genişləndiyi bir şəraitdə mübadilə sferasına aid olunan xərclərin də səviyyəsinin yüksəlməsi faktoru sahibkarların bazar fəaliyyətinin optimallaşdırılması məqsədilə yeni formaların axtarılıb tapılması üçün səylərini gücləndirdi.

Açar sözlər: logistika, beynəlxalq əlaqə, istehsal

Giriş. Logistikadan aktiv istifadə edən qərb ölkələrinin praktiki təcrübəsi göstərir ki, xammal, material, yarımfabrikat və dəstləşdirici məmulatların ilkin mənbədən son təyinat məntəqəsinə qədər ümumi hərəkətinin 93%-i onların müxtəlif maddi-texniki təchizat kanallarından ötür keçməsinə, daha doğrusu, əsasən tədavül kanallarında yığılıb qalması və saxlanmasına sərf edilir. Ümumi vaxtın yerdə qalan hissəsinin 2 % - ni xüsusi istehsal (hazır məhsul istehsalı), 5% - ni isə nəqliyyat əməliyyatları təşkil edir. Bu ölkələrdə məcmu milli məhsulun 20 % - i bazara malyeridilişi ilə əlaqədar xərclərdən ibarətdir. Buna görə də belə xərclərin quruluşunda xammal, yarımfabrikat və hazır məhsulların saxlanılmasına çəkilən xərclər 44 %, saxlanma və ekspedisiya xərcləri 16 %, yüklərin magistral və texnoloji daşınmasına çəkilən xərclər 23 və 9 %, hazır məhsulların satışının təmin edilməsinə sərf edilən xərclər isə 8 % təşkil edir.

Beləliklə, fikrimizi ümumiləşdirmiş olsaq logistikanın inkişafı bir tərəfdən firma və şirkətlərin malyeridilişi ilə əlaqədar vaxt və maliyyə məsrəflərinin azaldılmasına səy göstərmələri ilə əsaslandırılırsa, digər tərəfdən isə aşağıdakı iki:

- bazar münasibətlərinin mürəkkəbləşməsi və məhsulların bölüşdürülməsi prosesinə kəmiyyət və keyfiyyət baxımından yüksək tələbkarlıq;
- çevik istehsal sistemlərinin yaradılması kimi amillərlə müəyyənləşir.

Deməli, logistikanın inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə istehsal strategiyasında və malyeridilişi sistemində mühüm dəyişikliklərlə müşahidə olunan satıcı bazarından alıcı bazarına keçidlə əlaqələndirilir. İstehsalçıların istehlakçılara icbari formada təhkim edilməsi, resursların ciddi və sərt mərkəzləşdirilmiş qaydada «bölgüsü» prinsipinə əsaslanan totalitar təsərrüfatçılıq, inzibati-amirlik sistemində bu və ya digər məhsulun istehsalına qərarın verilməsi onun satış siyasəti (strategiyası) ilə uzlaşdırılmırdı. Yəni, satış siyasətinin işlənməsi bir qayda olaraq məhsul istehsalından sonda gəlir və onun təşkili istehsalın diqtəsi-hökmü ilə həyata keçirilirdi. Lakin təsərrüfat subyektləri üçün fəaliyyət azadlığı təmin edən bazar iqtisadiyyatı şəraitində məhsul satışı bazarının həcmi və quruluşundan asılı olaraq məhsul istehsalına qərarların verilməsi və ya istehsal proqramının formalaşması qəti şəkildə satış strategiyasının tələblərinə uyğun həyata keçirilir. Məlum olduğu kimi istehsalın təşkilində istifadə olunan ənənəvi konveyerlərin robotlarla əvəzlənməsi, yəni istehsalın robotlaşdırılması əhəmiyyətli dərəcədə canlı əməyə qənaət edilməsinə və kiçik partiyalarla məhsul hazırlanması hesabına işlərin rentabellik səviyyəsini artıran çevik istehsal strukturlarının yaradılmasına gətirib çıxarır. İri istehsal müəssisələrində kütləvi istehsaldan imtina etməklə özlərinin istehsal fəaliyyətlərini məhz minimum xərclərlə kiçik seriyalı istehsal yönündə qurmaları üçün əlverişli imkanlar yaranır. İri müəssisələrlə müqayisədə kiçik müəssisələrin çevik bazar şəraitinə uyğunlaşmaları və rəqabət qabiliyyətli olmaları üçün isə normal iqtisadi mühit formalaşır. Öz növbəsində istehsal fəaliyyətinin «kiçik partiyalar»

prinsipi əsasında qurulması istehsalın material resursları ilə təminatı və hazır məhsulun satış sistemində müvafiq dəyişikliklərin həyata keçirilməsi ilə nəticələnir. Böyük həcmdə xammal, material, yarımfabrikat və son məhsulların göndərilməsi əksər hallarda iqtisadi nöqtəyi - nəzərdən əlverişli olmur. Bununla əlaqədar olaraq istehsalçı müəssisələrin böyük anbar tutumlarına olan ehtiyacı aradan qalxır və ciddi vaxt məhdudiyyətləri daxilində yüklərin kiçik partiyalarla daşınmasına tələbat meydana gəlir. İlk baxışda belə fikir formalaşa bilər ki, istehsal yerlərinin anbar tutumlarından imtina etmələri məhsulların saxlanması ilə əlaqədar xərcləri azaltsa da (bəzi hallarda tam aradan qaldırırsa da) kiçik partiyalarla məhsul göndərmələrə çəkilən xərclər saxlama xərclərindən çoxdur, onu üstələyir. Lakin belə yanaşmada nəticə etibarlı ilə məhsulların daşınmasına çəkilən artan xərclər anbar xərclərinin azaldılması hesabına bərpa edilir.

Logistikanın inkişafını bilavasitə müəyyənləşdirən faktorlarla yanaşı bunun üçün imkan yaradan amilləri də nəzərə almaq lazımdır. Buraya hər şeydən əvvəl:

- iqtisadi məsələlərin həlli üçün sistem və kompromisslər nəzəriyyəsindən istifadə;
- kommunikasiya sahəsində elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi, mübadilə sferasında istifadə olunan sonuncu nəsli EHM – nin firmaların təsərrüfat praktikasında tətbiqi;
- məhsul göndərmələr üzrə qayda və normaların xarici-iqtisadi fəaliyyətə uyğunlaşdırılması (unifikasiyası), ixrac və idxal üzrə müxtəlif səpkili məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması, dünya təsərrüfat sistemində intensiv iştirak edən ölkələrin logistik yük vahidlərinin daşınması zamanı istifadə etdikləri yükləmə- boşaltma vasitələri, hərəkətedici heyət və bütünlüklə nəqliyyat vasitələrinin texniki parametrlərinin standartlaşdırılması aid edilir.

Firmanın məsrəfləri, gəlir və mənfəətinin balanslaşdırılması metodu kimi nəzərdən keçirilən kompromisslər iki aspektdən:

- a) sistemin bütün tədavül xərclərinə təsiri;
- b) satışdan asılı olan gəlirlərə təsiri baxımından qiymətləndirilir.

Lakin buradan belə nəticə hasil olunur ki, kompromisslər sistem daxili xərclərin artmasına gətirib çıxarır. Standartlar çərçivəsində istehlakçılara yüksək xidmətin göstərilməsi nəticəsində satışdan əldə edilən gəlirlərin də mütləq həcmi artır. Şərtsiz olaraq, logistikanın inkişafı üçün obyektiv imkanların yaradılmasında mühüm rol rabitə vasitələri və informatika sahəsində texniki tərəqqi oynayır. İlk mənbədən son təyinat məntəqəsinə qədər material axınlarının hərəkətinə nəzarət olunması prosesində müasir informasiya vasitələrinin tətbiqi «kağızsız» texnologiyadan istifadə olunmasına şərait yaradır. «Kağızsız» texnologiyanın tətbiqi edilməsinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, məsələn, material resurslarının təyinat məntəqəsinə daşınmasını həyata keçirən nəqliyyat vasitələrində yükləri müşahidə edən çoxlu sayda sənədlərlə yanaşı sinxron formada rabitə kanalları vasitəsilə göndərilən hər yük vahidini xarakterizə etmək üçün zəruri informasiya ötürülür.

İnkişaf etmiş hər bir cəmiyyətin ilkin, əsas məqsədi həmişə cəmiyyət üzvlərinin dəyişən, çevik və konkret tələbatlarını (iqtisadi, sosial, fizoloji, mədəni) müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Mahiyyətinə görə cəmiyyət qarşısında duran ikinci dərəcəli vəzifə müəyyənləşdirilmiş tələbatın (son nəticələrə nail olunması) ödənilməsi üçün vasitə və texnologiyaların axtarılması – insan fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Bu zaman məşhur institusional nəzəriyyəçi T. Veblenin insan fəaliyyətini müəyyənləşdirən faktorları beş başlıca: «ustalıq», «valideynlik», «hər şeyi bilmək həvəsi», «aqrivlik», «eqoistlik» kimi instinktlər üzrə qruplaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Qeyd olunan bu instinktlərin müxtəlif formada kombinasiyasını «sosial vərdişlərin» törədici hesab etmək olar. Birinci üç əsas instinkt cəmiyyətin maraqları ilə eyniyyət təşkil etdiyindən onlar «müsbət» vərdiş kimi qiymətləndirilir. Sonuncu iki instinkt fərdin, individumun cəmiyyətə qarşı etirazını ifadə edir. Vərdişlər insan üçün təvəkkür adəti, davranışın ümumi prinsiplərini formalaşdırır. Logistik təfəkkür isə hər şeydən əvvəl «ustalıq» instinktinə əsaslanır. Daha doğrusu, logistik iqtisadiyyat ona insani münasibətlər üçün müvafiq atmosfer yaradır.

istiqamətlənməklə bazarda rəqabət üstünlüklərinin təmin edilməsi üzrə səmərəli strategiyanın formalaşmasına imkan verir. Bu mənada logistik təfəkkür məhsulların fiziki bölüşdürülməsindən fərqli olaraq daha geniş məsələləri əhatə edir. Ona görə də bazar iqtisadiyyatı şəraitində firmaların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradan obyektiv qərarların qəbul edilməsi üçün əməliyyatların tədqiq edildiyi səviyyədə həm firmanın daxili, həm də xarici mühitini xarakterizə edən böyük informasiya bazasını formalaşdırmaq lazım gəlir. Birmənalı formada qeyd etmək olar ki, formalaşan bu informasiya bazası tələbatın ödənilməsi üçün optimal həll metodlarının və ya üsullarının aşkar edilməsinə xidmət göstərəcəkdir.

Deməli, bazar iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə cəmiyyət üzvlərinin mütəmadi artan tələbatının konkret ödənilməsi üçün aşkar edilən metod və üsulların praktiki olaraq istər makro, istərsə də mikrosəviyyədə tədricən təkmilləşdirilməsi (optimallaşdırılması) meylləri güclənir. Ötən, XX əsrdə insan cəmiyyətinin inkişafında nəzərə alınan ümumi hadisələr onun həyat fəaliyyətinin bütün cəhətlərinin təkmilləşdirilməsinə manikal (mübtəla, düşkünlük) cəhdlərin göstərilməsi ilə səciyyələnir. Yəni, mövcud olan yaxşı nə varsa onların yaxşılaşdırılması və insan tələbatının (o cümlədən, keçmiş fantaziyaya görə nağıl hesab edilən televiziya, nüvə enerjisi, genetika əsasında bioloji əkizlərin yaradılması, Aya uçuş və s.) ödənilməsinin bu və ya digər cəhətlərinin total optimallaşdırılması traktovakası irəli sürülürdü. Bununla əlaqədar bütün aspektlər üzrə cəmiyyətin inkişafında, xüsusilə XX əsrin həm əvvəlləri, həm də sonlarında cəmiyyətdə hər bir individiumun sosial mövqeyi, həyat səviyyəsi və həyat tərzində praktiki baş verən mütərəqqi dəyişiklikləri mütənəsb, mücərrəd formada izləmək lazım gəlir. Məsələn, istehsalın texnika və texnoloji baxımdan təşkili, təhsil, maddi nemətlərin yaradılması (əsrin əvvəllərində və sonunda avtomobil, təyyarə, dəniz nəqliyyatı, hərbi vasitələr, silahlar və müdafiə vasitələri, insan resurslarının təşkili və idarə edilməsi) sahəsində iri, nəhəng intellektual insan potensialının toplanması və s.

Elmi-texniki tərəqqinin və iqtisadi inteqrasiyanın dünya ölkələri üzrə inkişaf ənənələri, sabit bazar iqtisadiyyatının spesifik xüsusiyyətləri, inkişaf etmiş ölkələrdə onun dövlət (inhisarçı) tənzimlənməsi, respublikamızda həyata keçirilən iqtisadi islahatların tənzimlənen legitim bazar mexanizminin yaradılması istiqamətində aparılması zəruriyyəti, dövlət və qeyri - dövlət müəssisələrinin kommersiya fəaliyyətinin spektrinin genişləndirilməsi və s. material, informasiya və maliyyə axınlarının idarə edilməsi ilə əlaqədar praktiki hesab olunan çoxlu problem məsələləri (bunlardan bəziləri əvvəllər həll edilmədiyinə görə «köhnə», digərləri isə köhnə vaxtda «unudulmuş» hesab olunduqlarına görə iqtisadi, elmi texniki tərəqqi baxımından «yeni» elmi yanaşma tələb edir) iqtisadiyyatın bütün səviyyələrində ön plana çəkdi və ona aktual xarakter verdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, təsərrüfat subyektlərinin sərbəst fəaliyyət azadlığına və onların iqtisadi baxımdan müstəqilliyinə təminat verən bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar ötən əsrin 90 - cı illərinin sonunda kommersiyanın ölkə iqtisadiyyatı üçün vacibliylik və əhəmiyyətlik dərəcəsiindən asılı olmayaraq elmi-texniki tərəqqiyə əsaslanan dünya təsərrüfat sistemində yeni iqtisadi strukturlar yaradıldı və onların optimal inkişaf formaları aşkar olundu. Təbii ki, belə mütərəqqi formalardan biri kimi iqtisadiyyatın logistikləşdirilməsini (iqtisadiyyatın bütün sahələrində logistik prinsiplər və ya yanaşmaların total - ümumi tətbiqi) hesab etmək olar.

Nəticə

Məhz kompetent həlli iqtisadiyyatın logistizasiyası gedişində müvəffəqiyyətlə təmin edilən bir neçə aktual məsələləri (problemlər) fikrimizcə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

1. Müəssisə, iqtisadi region və bütünlükdə milli iqtisadiyyat səviyyəsində məqsəd bazarına çıxarılacaq hazır məhsulun istehsalına lazım olan müxtəlif növ xammal-material qiymətliləri, xidmətlər və maliyyə vəsaitlərinə real və potensial tələbatın elmi nöqtəyi- nəzərdən əsaslandırılması.

Aydın ki, bu məsələ qarşıda duran məqsəd və müxtəlif meyarlar nəzərə alınmaqla həll edilməlidir.

2. Məhsul istehlakçılarının istehsalçılara rəşional təhkim edilməsi (əgər müəssisələr dövlət və ya proteksionist siyasətin subyektidirsə) və ya istehlakçılarla istehsalçılar, eləcə də məhsulgöndərənlər

arasında mövcud sərbəst iqtisadi münasibətlərin aşkar olunması və onun kontrakt (müqavilə) – kommersiya münasibətləri üzərində qurulması.

Bazarda təsərrüfat subyekti kimi müstəqil çıxış edən dövlət özünün real şəraitdən asılı iqtisadi maraqlarını tələ-

bat paketinə uyğun «dövlət sifarişçisi» formasında ixtiyari istehsalçı firma ilə müqavilə münasibətlərində ifadə edir və sifarişin icra edilməsi üzrə müvafiq şərtləri müəyyənləşdirir. Sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində anoloji olan bu tip problemlər kifayət qədər mürəkkəb hesab olunur və logistik yanaşma və prinsiplər əsasında müvəffəqiyyətlə həll edilir.

3. Məhsulgöndərmələrin təşkili, material qiymətlilərinin, informasiyaların və maliyyə vəsaitlərinin qəbulu və saxlanması ilə əlaqədar logistik əməliyyatların optimallaşdırılması.

4. Makro, mezo və mikro səviyyələrdə istehsal – texniki təyinatlı məhsulların istehsalçıları və istehlakçılara xidmət göstərən təchizat – satış, nəqliyyat müəssisələri və təşkilatlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin səmərəli təşkili.

5. İnkişaf edən azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində material və maliyyə resurslarının milli iqtisadiyyat, iqtisadi region, sahə və müəssisə səviyyəsində bölüşdürülməsi üzrə proseslərin idarə edilməsi və onun təkmilləşdirilməsi.

6. İstehsalçı müəssisələrin zəruri xammal və material qiymətlilərlə təmin olunması üçün optimal təchizat və əksinə hazır məhsulun həm marketinq logistikası, həm də beynəlxalq marketinq logistikası əsasında (mezo səviyyədə) reallaşdırılması üçün satış planlarının işlənilməsi hazırlanması.

Bu problematika sənaye-maliyyə qrupları, beynəlxalq maliyyə və bank strukturları üçün daha xarakterikdir.

7. İstehsalçı firma və ya müəssisə çərçivəsində sex və sahələrin zəruri material və avadanlıqlarla tələb olunan vaxtda və zəruri həcmdə optimal təmin edilməsi.

UDC 339.01

General logistics problems in modern economic conditions

¹Hasanova K. R., ²Aliyev Sh.H.

Summary.The growing interest in the problem of logistics development in industrially developed countries is primarily due to economic reasons from a historical point of view. In a situation where the volume of production is increasing, and domestic and international relations are expanding, the factor of increasing the level of costs related to the sphere of exchange has strengthened the efforts of entrepreneurs to find new forms in order to optimize market activity.

Key words: logistics, international communication, production

УДК 339.01

Общие проблемы логистики в современных экономических УСЛОВИЯХ

¹Гасанова К. Р., ²Алиев Ш.Г.

Резюме.Возрастающий интерес к проблеме развития логистики в индустриально развитых странах обусловлен, прежде всего, экономическими причинами с исторической точки зрения. В ситуации, когда объем производства увеличивается, а внутренние и международные связи расширяются, фактор повышения уровня издержек, связанных со сферой обмена, усилил усилия предпринимателей по поиску новых форм с целью оптимизации рыночной деятельности.

Ключевые слова: логистика, международные коммуникации, производство.

Redaksiyaya daxilolma: 12.09.2023

Çapa qəbul olunma: 15.12.2023

